

Forsvundne verdener?

Af Kirsten Folke Harrits
og Ditte Scharnberg

For tiden er der i uddannelses- og kulturinstitutioner og i offentligheden mange, der er optaget af fortællingen og den enkeltes historie. Det er en ganske anden situation, end da talemåden "fortællingen er død" gjorde sig gældende. Men hvem fortæller, og med hvilket perspektiv beskæftiger man sig med fortælling? Er det de allerede offentligt kendte, der træder frem, eller kan andre få stemme som fortællere? Er erkendelsesinteressen i overensstemmelse med den dominerende tidsånd individualiserende, eller kan andre forståelsesmåder og perspektiver være virksomme?

I samarbejde med fortællende arbejdere og deres organisationer har vi som projektledere stået for erindringsarbejde i Århus i perioden 1982-2005. Vores perspektiv i erindringsarbejdet har været den livshistoriske fortælling som erfaringsoverlevering – dvs. fortælling som udtryk både for selvforståelse og samfundsforståelse. Vi har således arbejdet med fortælling i et kollektivt perspektiv. Undervejs erfarede vi, at fortællingen er indlejret i den enkeltes levede liv og i samfundsmæssige forhold på én og samme gang. Læreprocesser lå i at registrere og reflektere over denne dobbelte bevægelse mellem individ og samfund og mellem arbejderen som arbejder og som fortæller. Vi har i arbejdet med den livshistoriske fortælling bestræbt os på at åbne for handlings- og forandringsperspektiver, fortællingens frisættende og frigørende potentialer.

Arbejderfortællinger i Århus 1982-2001

I 1982 begyndte arbejdere i Århus at fortælle deres livshistorie til projekt *Arbejdererindringer i Århus*. Det blev grundlaget til et arkiv, der i 2005 omfatter mere end 300 livshistoriske beretninger.

En drivkraft til at begynde og fortsætte med at indsamle arbejderes livshistoriske fortællinger var det kulturpolitiske forhold, at arbejderes hverdagsliv, historie og kultur er undertrykt og overset. Hertil føjede sig, at vi havde mulighed for at hente inspiration fra frem for alt SiDs (det daværende Dansk Arbejdsmands og Specialarbejder Forbund, det nuværende 3 F) kulturpolitiske initiativer i og med undersøgelsen af skolebøgernes indhold 1972 og projektet om "Arbejdsmandens historie gennem 100 år" i 1980'erne. Initiativerne viste at hvis arbejdere offentligt skal få stemme om egne livsforhold på egne præmisser, kræver det specielle arbejderhistoriske initiativer. Først i 1980'erne var *Arbejdererindringer i Århus* ét af adskillige erindringsprojekter ud over landet. For at få et fortælleprojekt til at udvikle sig skal det, hvis initiativet ikke kommer fra fagbevægelsen selv, tilrettelægges i samarbejde med arbejderes faglige organisationer, og de implicerede projektledere skal som forudsætning have indsigt i arbejderhistorie og -kultur.

I det første projektarbejde viste det sig, at dobbeltperspektivet mellem indsamling og formidling, mellem mundtlig fortælling og skriftlig bearbejdning indebar kimen til kommende projekter og en lang række udgivelser, der strakte sig frem til og med 2005.

I projekterne kom arbejderkul-

turenes mangfoldighed til udtryk og kaldte igen og igen på formidlinger ind i og ud over arbejdernes egne faglige og kulturelle sammenhænge. Såvel fotografier som malerier og digte føjede sig til udgivelser af fortællinger om arbejdslivets forhold og historie.

Projekterne omfattede arbejdsområder inden for fx jern- og metalindustrien, bygge- og anlægsarbejde og den grafiske branche. Fortællere kom også fra enkelte forbund som Kvindeligt Arbejderforbund (nuværende Fagligt Fælles Forbund, 3 F), Specialarbejderforbundet (nuværende Fagligt Fælles Forbund, 3 F) og Dansk Sygeplejeråd Århus Amtskreds, og fra enkelte arbejdspladser som fx Danfoss Nordborg og Aarhus Flydedok.

Gennem projektårene ændrede betegnelserne på projekterne sig. Titlerne afspejler forandringer og udviklinger i arbejdets indhold, form og perspektiv.

I årene 1982-1987 var en samlende projektbetegnelse *Arbejdererindringer i Århus*. Formålet var at indsamle og formidle arbejderes livshistoriske fortællinger. Et arkiv blev opbygget, og erindringer blev formidlet i form af bøger, udstillinger og lysbilledeforedrag. Hvor arbejdere ved at fortælle fik mulighed for at udvikle bevidsthed om sig selv som fortællere, udviklede vi som projektledere den lyttende og spørgende position og vores pædagogiske og metodiske måde at tilrettelægge fortællarbejdet på. For at udvikle erindringsarbejdet indgik vi som projektledere også i dialoger med forskere i arbejderhistorie.

Med projekt *Arbejderkultur* (1987-1989) ændrede vi en del af formålet med fortællarbejdet i pædagogisk retning. De fortæl-

lende arbejdere skulle bringes sammen og få erfaringer både som fortællere og som lyttende og spørgende i fortællerens selskab. Således blev de fortællende arbejdere ligestillet med projektlederne i forhold til den indsigt om arbejderkulturens mangfoldighed, som de mange fortællinger gav fra sig.

Fortællarbejdets form ændrede vi derfor fra at være interview med én fortæller over for to lyttende-spørgende projektledere til at foregå kollektivt i fortællgrupper, hvor den fortællende og den lyttende-spørgende position skiftede mellem deltagerne. Den livshistoriske kronologi og dens forskellige faser bestemte fortsat, hvordan fortælleforløbet blev struktureret.

Projektledernes nye pædagogiske udfordring blev at åbne perspektiver fra de enkeltes livshistoriske beretninger til arbejderhistoriens samfundsmæssige sammenhænge litterært, socialt og politisk. Da fortællarbejdet på den måde førte over i undervisning, blev arbejdsformen studiekredsen inspireret af arbejderbevægelsens egne pædagogiske traditioner.

Det kollektive perspektiv i arbejdet med erindringsfortællinger blev videreudviklet i projekt *Åstedet – arkiv og kulturværksted for arbejdsliv og arbejderhistorie* (1990-1992). Her arbejdede vi både med fortællgrupper og interviewsituationer. Kollektiviteten lå som noget nyt i arbejdet med formidlinger og i et enkelt tilfælde i redigeringsarbejdet. Det gjaldt i typografgruppen, hvor en af arbejderne selv tog initiativet til at arbejde som den redigerende. Værkstedstanken dækkede på daværende tidspunkt, at de medvirkende arbejdere ikke alene skulle bidrage til

arbejderhistorien med deres fortællinger, men også arbejde som interviewere. Desuden skulle de medvirke til at udforme bøger, teaterforestillinger og udstillinger. Fortællere blev derudover inddraget som fortællere i forskellige former for undervisning i byens uddannelsesinstitutioner.

Du er selv historie var betegnelsen på et daghøjskoleforløb i 1986 under AOF, Det ældre Århus, som vi stod for som projektledere i samarbejde med underviser Kirsten Madsen. Det forløb medvirkede ikke i første omgang til arkivets forøgelse, men erfaringerne herfra dannede grundlag for projekt *Vi er selv historie* i samarbejde med Ældremobiliseringens projekt *Ældre hjælper ældre* (1997-1999). Projektet var et tilbud til ældre – uanset karakteren af forudgående arbejdsliv – om at være med i erindringsarbejde. Det foregik i Ringkøbing, Vejle og Århus Amt. Betegnelsen “Vi er selv historie” udtrykker, at det pædagogiske og kulturpolitiske perspektiv med projektet var at give deltagerne de nødvendige forudsætninger for at arbejde med erindringsfortælling i selvstyrende fortælle- eller skrivegrupper. I løbet af en række kurser og seminarer underviste vi deltagerne i kulturhistoriske syn på fortælling og fortællere og i fortællarbejdets forskellige positioner og processer. Formålet var, at deltagerne skulle blive sig bevidste som fortællere og som formidlere af fortælling. Adskillige af de manuskripter og udgivelser, deltagerne efterfølgende selv stod for, indgår i arkivet.

I det efterfølgende projekt *Omkring en seng* (1999-2001) i samarbejde med Dansk Sygeplejeråd, Århus Amtskreds var sigtet, at pensionerede og arbejdende sy-

geplejerskers fortællinger skulle kaste lys over faget og dets historie. Et formål fra tilrettelæggerens side var samtidig, at deltagerne skulle gives mulighed for at udvikle deres faglige selvforståelse og identitet og opnå forståelse af sig selv som fortællere.

I forbindelse med udgivelse af sygeplejerskefortællinger i bogform tilføjede vi en ny dimension i formidlingen. Bladtegner Claus Seidel skabte nemlig gennem sine tegninger til bogen en egen fortolkning af sygeplejerskers arbejdsliv i dag.

De fortællende sygeplejersker udviklede i samarbejde med projektlederne fortællecafeer som en særlig form for formidling af erfaringer fra arbejds- og hverdagslivet. Et forarbejde hertil foretog i 1993 i forbindelse med lån af udstillingen *Omkring en trappe*. Den var produceret af Arbetets Museum, Norrköping og blev vist på Århus Rådhus. I tilknytning til udstillingen, hvis tema var svenske rengøringskvinders hverdagliv, arrangerede vi, der stod som projektledere og forbindelsesled til museet, en fortællecafe, hvor århusianske rengøringskvinder, der havde deltaget i projekt *Arbejderkultur*, fortalte. Temaerne for fortællingerne var hentet fra kvindernes arbejdsliv og forbandt sig samtidig med teksterne i udstillingen.

Sygeplejerskerne fortællecafeer var bygget op over temaer som "Veje ind i faget", "Kunsten at være sygeplejerske" og "Hierarkier i hvidt". Fortællerne – fra forskellige arbejdsområder inden for faget og i forskellige aldre – belyste temaerne fra hver deres arbejdsfelt og selvforståelse. Fortællecafeerne gav således anledning til refleksion over arbejdslivets forhold før og nu og til debat herom.

I årene 1999-2003 udviklede vi som initiativtagere og projektledere i samarbejde med 23 tidligere arbejdere fra Aarhus Flydedok og den tidligere Fællesklub på værftet projektet *Dokarbejdernes historie – fortalt af os selv*. Dette projekt resulterede foruden i et omfattende arkivmateriale også i bogen *I Dokkens verden*. Det følgende drejer sig om de læreprocesser, som dette projekt fik til at vokse frem.

En forsvunden verden

Globaliseringens konsekvenser indebærer i mange lande, at arbejdspladser nedlægges og forsvinder – dog ofte for at genopstå andre steder. I det nuværende årti flytter hele industrier ikke, som det tidligere har været tilfældet, mellem landsdele i Danmark, selv om det også kan ske som fx med bryggeriet Carlsberg – men hele industribrancher flytter uden for landets grænser sydpå og østpå, som det i udpræget grad har gjort sig gældende inden for tekstil- og værftsbranchen. Det forhold virker også ændrende ind på den danske arbejderhistories betingelser. Det er ikke som i 1950'erne, hvor Nationalmuseets etnologiske afdeling sammen med særligt interesserede fagforbund tog initiativ til et meget omfattende arbejderhistorisk projekt, hvor arbejdere blev opfordret til at skrive deres erindringer, så fremtidens historieskriverne kunne have kilder til industrialismens opkomst og tidligste historie i Danmark. I dag kunne et tilsvarende initiativ have som formål at få arbejdere til at fortælle og skrive om et arbejde og nogle arbejdsforhold, som efterfølgende generationer af danske arbejdere ikke får mulighed for at give videre, fordi den type arbejde ikke læn-

gere findes i Danmark. Nu gælder det ikke industrialismens udvikling, men – visse branchers – afvikling og forsvinden fra Danmark. Samtidig opstår og udvikles nye industrityper, som skal have arbejderhistorikerens interesse – herunder ikke mindst it-området. Hvordan sikre arbejderhistorikere kilder til dén historie? Og hvordan medvirke til, at de afskedigede arbejdere ikke også berøves deres historie samtidig med, at deres arbejde og arbejdspladser er forsvundet? Og hvordan få de faglige traditioner fra den "gamle" industri bragt i et levende dialogisk forhold til den "nye"?

Når år 2007 er blevet gjort til "industriens år", kunne det for de institutioner, der har arbejdslivet som fagområde være en lejlighed til at gøre status i forhold til spørgsmålet om globaliseringens konsekvenser for overlevering af arbejdets historie i Danmark. Set under den synsvinkel kan man betragte projektet *Dokarbejderes historie fortalt af os selv* som et pilotprojekt. Der ligger i projektet erfaringer, som vil kunne bruges i et landsomfattende fortælle- og indsamlingsprojekt.

Erindringsprojektet med arbejdere fra det tidligere Aarhus Flydedok har vist at når en stor arbejdsplads lukker, går en verden under. I fortællingens form kan erfaringer blive overleveret. Glemsel kan modvirkes, og det levede kan berige det levende. Det opløste arbejdsfællesskab kan gennem erindringsfortællingen kaldes frem og et fortællefællesskab opstå. Det levede liv på arbejdspladsen kan sætte sig i sindet og dermed fortsat være af betydning: "Når jeg møder nogle fra Dokken, åbner mit hjerte sig". (Said Saleh 19/10 1999)

Aarhus Flydedok under afvikling, 1999. (Foto: Kirsten Folke Harrits)

Da Aarhus Flydedok i Århus i februar 1999 gik konkurs, kontaktede vi i kulturværkstedet Åstedet Arbejdernes Fællesklub på arbejdspladsen og foreslog erindringsprojektet *Dokarbejdernes historie – fortalt af os selv*. Vores begrundelse var: “Dokkens historie fortalt af jer har betydning for jer, der har arbejdet dér. Den har betydning for byen og for arbejderbevægelsen i Århus. Ved at fortælle kan I styrke solidariteten og sammenholdet.” Hertil kom det aspekt, at arbejdere dermed kunne bidrage til historieskrivningen, som deres talsmand formulerede det under et af de forberedende møder.

Projektet gik i gang oktober 1999. Kort tid efter blev fortælleprojektet udvidet til også at omfatte fotografering. Arbejdspladsen skulle fotograferes på et tidspunkt, hvor funktionerne var

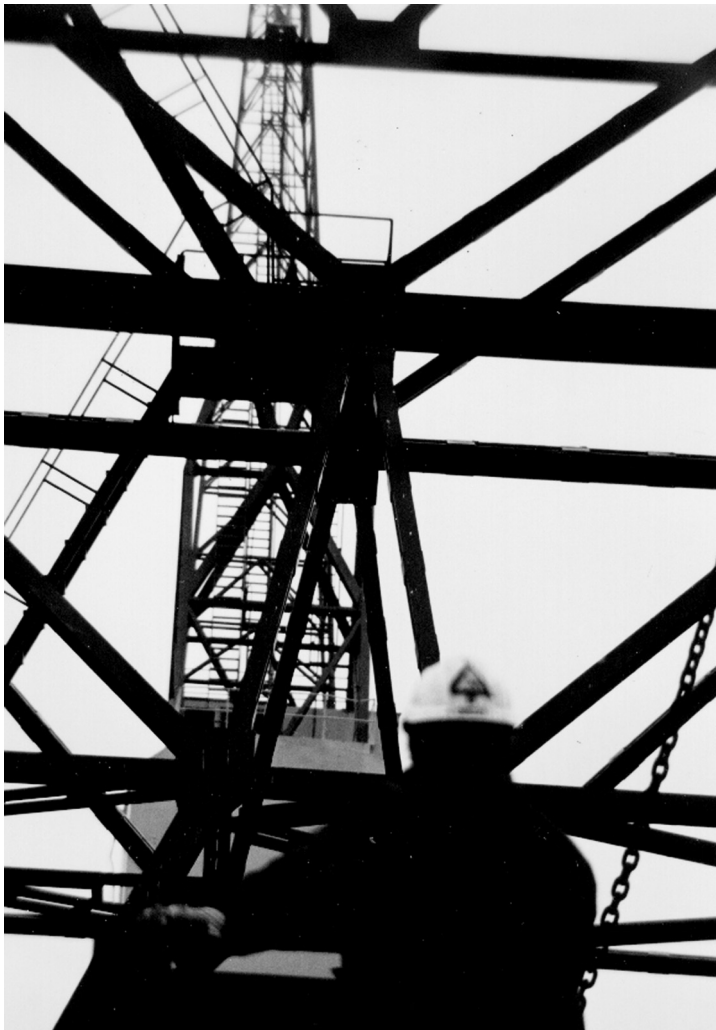
forsvundet, men de havde efterladt sig spor, som var under opløsning og forsvinden – og hvad kunne de sige? En af projektlederne, Kirsten Folke Harrits, fotograferede og fortæller og talsmand, Villy Andersen, viste rundt på Dokken og fortalte om steder og forhenværende funktioner. Igennem et halvt år blev det til ca. 1.000 fotografier. Det var en enestående chance for at skabe et billedarkiv, der samtidig kunne give stof til den bog, der fra begyndelsen var tænkt som et af erindringsprojektets formidlingsformer. Yderligere billedmateriale føjede sig til: en lyd-diasserie med fotografier fra Værftet i 1996. Arkitekt Ole Winding havde sammen med studerende på Arkitektskolen i Aarhus fotograferet, mens der endnu blev bygget skibe, og et uddrag af fotografierne kom til

at indgå i den endelige bog. Der-til blev alle fortællerne portrætteret af fotograf Lasse Nielsen, som det kan ses i bogen *I Dokkens verden* (Harrits, Scharnberg 2003) og i arkivet Åstedet.

I projektet indgik yderligere næsten fra begyndelsen en kontorassistent, Britta Mønsted, der i ordret gengivelse udskrev værftsarbejdernes livshistoriske fortællinger.

Teoretiske overvejelser

De fleste forskere taler om livshistorie som biografi. Vi derimod om sociobiografi (Harrits, 2002). I det begreb ligger en individ-samfundsforståelse, som en fortæller konkretiserede, da han sagde: “Jeg er en del af historien og er ikke interessant som individ.” (Villy Andersen 11/6 2001) Når man har fortællingen om hverdagslivet som til-

Arbejder ved kran

gang, afsløres det, at dikotomien mellem individ og samfund er en ideologisk konstruktion. Under udførelse af lønarbejde er vi del af samfundsforholdene. De er ikke uden for os; vi er *i* forholdene.

Blandt historikere, etnologer og litterater i Danmark er der faglige traditioner for at betragte erindringer som kilde til historien. Institutioner og organisationer har sat erindringsindsamlinger i gang med det formål at få oplysninger, som andre kilder ikke kan give. Vi ser ikke bort fra

ovennævnte betydning, og fordi vi arbejder med båndoptager, skabes der ud af fortællearbejdet også et arkiv, der kan være til nytte for forskere i organisationer og institutioner, der har industriens, arbejdets og hverdagslivets historie som emne. Vi forstår imidlertid erindringsfortælling primært som en vej til at sætte læreprocesser i gang, således at deltagerne kan blive klogere på sig selv og hinanden set i dels det enkelte menneskes livshistoriske perspektiv dels i ar-

bejdspladsens og samfundets tidsperspektiv (Harrits 2002). Den livshistoriske fortælling er medium ikke mål; deltagerne er ikke middel, men har som fortællere et mål i sig selv. I vores samfund i dag er det ikke en given sag, at fortælleren findes, og tilsvarende kan man hos deltagerne ikke forudsætte en identitet som fortæller. Som en af fortællerne i projektet sagde: "Når man fortalte på Dokken, så deltog man i en diskussion som led i det daglige liv på arbejdspladsen" (Gunnar Simonsen 8/10 2003). Projektlederne må derfor skabe de sammenhænge, hvor arbejdere kan erfare sig selv og hinanden som fortællere, så de på den baggrund kan udvikle bevidsthed om fortælleren som den mulige skikkelse, enhver kan indtage. Projektlederne må hertil have de nødvendige forkundskaber.

Fortællingen som tradition har sit udspring i det håndværksmæssige arbejde og er op til i dag virksom blandt arbejdende mennesker i produktionen. Siden det industrielle samfunds opkomst og dermed håndværkets dequalificering og skriftlighedens tiltagende dominans er det blevet normalt at sige, at 'fortællingen er død'. Derfor må man have en intellektuel som Walter Benjamin til at gøre opmærksom på, at fortælleren er en "forsvindende skikkelse". Sådan kunne han i 1936 se fortælleren på afstand, på vej væk, og sådan kan vi stadig se skikkelsen i den enkelte fortællende person (Harrits, Schamberg 1998, 2000 og Harrits 2002 s. 101-127). Blikket herfor udvikles gennem læreprocesser, som for os har stået på gennem mere end 20 års projektarbejder og studier – og de har ingen ende. Ud fra indvundne er-

faringer tilrettelægger vi fortællearbejdet, så deltagerne får mulighed for at erfare sig selv, både som fortællere og som lyttende i fortællerens selskab. Gennem et længe vedvarende fortællearbejde og medvirken i flere forskellige kulturelle offentligheder får deltagerne muligheder for at udvikle en selvbevidsthed som fortæller.

Arbejder man som projektleder med livshistorie som ordnede episk struktur, da er det af betydning at kende erindringen som kognitiv og samtidig episk strukturerende proces. Erindring indebærer mulighed for refleksion, genkaldelse, fordi den omfatter to tider: fortællertiden, den erindrendes nutid og den fortalte tid, den erindrede fortid. Mellem disse to tider ligger refleksionens mulighed. Fortællingen er dermed udtryk for et intellektuelt arbejde: at vælge ud blandt fortidens situationer, bringe dem frem i fortællertidens nutid og se på dem endnu en gang og danne sig sit indtryk, gøre sig sine tanker – eller lade dem stå til forundring for sig selv og de lyttende. Således indebærer erindringsprocesser de lyttendes medvirken. Hvad hører de? Hvad tænker de herom? Hvad spørger de sig selv om? Hvad spørger de den fortællende om? Hvad spørger de andre lyttende om? Ved at blive sig bevidst om fortællingen som et intellektuelt arbejde og sig selv som intellektuelt virksomme kan deltagerne modvirke den samfundsmæssige underkendelse af mundtligheden og fortællingen som udtryksform og samværsform. Og projektlederne kan på den baggrund sammen med deltagerne i deres spørgeren overskrive fortællingen som ren dokumentation af faktuelle forhold og bevidst arbejde med fortællingen

også som bevidsthedsudtryk og bevidsthedsdannelse.

Hvordan udvikle gensidige læreprocesser?

Projektet i samarbejde med de århusianske værftsarbejdere kan betegnes som et oral history-arbejde hen over den samfundsmæssige arbejdsdeling. Hvor vidt man kan komme med gensidighed i udvikling af læreprocesser, kan man ikke sige noget generelt om, men sammen med værftsarbejderne har vi opnået det mest vidtgående i Åstedets projekthistorie. Uden den stærke udvikling af gensidige læreprocesser var fortælleforløbet ikke blevet gennemført, og vi havde ikke fået gennemført redigering af bogen *I Dokkens verden* (Harrits, Scharnberg 2003). Projektet, der kom til at indebære fire et halvt års samarbejde med 23 (senere 22) tidligere værftsarbejdere, lærte os som projektledere, at man med arbejdernes egne intellektuelle kan skabe et kollektiv, hvor man sammen hen over arbejdsdelingen tager ansvar for et givet projekts indhold og perspektiv.

Metodisk set fik læreprocesserne deres rødder i fortællearbejdets kollektive struktur i form af tematiske fællesmøder og livshistoriske fortællegrupper, hvor den lyttende og spørgende funktion er et kollektivt ansvar. På fællesmøderne deltog potentielt alle, og arbejdet var tematisk struktureret – dog altid med et livshistorisk aspekt i fortælleperspektivet. De livshistoriske fortællegrupper – med 5-6 deltagere i hver gruppe – arbejdede med den livshistoriske kronologi som styrende. Til det metodiske knytter sig også nødvendigheden af at udvikle deltagerens konsensus om, at fortællearbejdet hører til

det længevarende arbejde, og at barndomsfortællingen hører sammen hermed – som i projekt “Vi er selv historie” (Harrits, Scharnberg 2002 og Harrits 2002 s. 201-212). Og deltagerne skal vide, at udfoldethed i fortælle- eller skrivefasen kvalificerer fortællingerne som historisk arkivmateriale og som stof til en efterfølgende redigering i fx bogens form.

Forberedelsen af projektet lå i en gruppe bestående af os fra Åstedet som projektledere og to fortællere, hvoraf den ene, Thorben Jørgensen, havde været maskinarbejder og formand for Fællesklubben på Værftet, og den anden, Villy Andersen, havde været arbejdsmand og næstformand i arbejdsmændenes klub. (“Arbejdsmand” kaldte de ufaglærte sig selv på Dokken – et udtryk for deres selvbevidsthed. Deres forbund havde i 1974 ladet betegnelsen afløse af “specialarbejder”). I sammenhæng med erindringsprojektet var Villy Andersen projektets talsmand og kontaktperson for de fortællende. I det forum blev beslutninger truffet om, hvordan fortællerne skulle findes, og hvordan arbejdet skulle tilrettelægges. Valg af fortællere blev lagt ud til de enkelte faglige klubber og deres tillidsmænd på Værftet. På den måde sikrede man sig, at alle faggrupper på Værftet blev repræsenteret i projektet: arbejdsmændene, elektrikerne, kontorarbejderne, maskinarbejderne, riggerne, skibsbyggerne, skibsmontørerne, svejserne og tømrerne. Kriterierne for udvælgelse blev diskuteret, og der blev enighed om, at man skulle vælge bredt, så forskelligheder blev inddraget. Man skulle altså tilstræbe aldersspredning, forskellige politiske og faglige holdnin-

ger skulle repræsenteres og de, der ikke havde været aktive i det faglige og politiske, skulle også med. Desuden skulle der fra den mandsdominerede arbejdsplads gerne være en kvinde eller to blandt fortællerne. Og sådan blev det. Godt et halvt års tid inde i projektet blev projektlederne opmærksomme på, at kommunisterne ikke var repræsenteret blandt fortællerne – en tilfældighed som følge af udvælgelsesmåden. Talsmanden og den tidligere fællestillidsmand kontaktede to mulige fortællere, der derefter indgik i projektet. Også strukturen med mindre fortællegrupper og tematiske fællesmøder blev diskuteret og ideer til, hvilke temaer, der skulle vælges, blev lagt ud både til forberedelsesgruppen og til fortællerne. Den endelige formulering blev til i et samarbejde mellem talsmanden og os som projektledere.

De enkelte fortællegruppers sammensætning beroede på talsmandens udspil og en diskussion. Han vægtede det sociale aspekt og ville sætte de deltagere sammen, der kendte hinanden på forhånd. Fra tidligere projekter sagde vores erfaringer derimod, at det princip kunne indebære indforståethed og tavs medviden i stedet for en spørgende holdning. Det gjaldt om at få forskellige arbejdsfelter repræsenteret i grupperne, så deltagerne kunne opleve, at der var noget ukendt at spørge til, og at arbejdspladsen var mere end deres eget arbejdsområde. Sådan blev det, og det fik den tilsigtede virkning. "Selv om man sidder nitiendedel passiv, så får man hver gang noget med hjem at tænke over." (Poul Henning Thuesen 2/12 1999)

På det første møde med de udvalgte fortællere introducerede vi projektet ved at vise et lysbil-

ledforedrag: *Arbejdets mænd og kvinder* med billeder og fortællinger fra 1930'erne (Harrits, Scharnberg 2002). Her kunne deltagerne se og høre, at deres historie er del af en længere og større arbejderhistorisk sammenhæng. En af de unge, en skibsmontørlærling sagde, at hun på arbejdspladsen havde undret sig over, at hun kunne udveksle erfaringer med de ældre. Men nu forstod hun: "Meget har forandret sig, men der er også spørgsmål og problemer, der er fælles for os." (Iben Lund, 11.10. 1999) Og deltagerne kunne glæde sig over at se arbejdere fremstillet som kyndige og værdige. "Det var fantastisk sådan en almindelig aften at møde forhold fra sin barndom og ungdom. Det er en glæde at møde kendte folk og forhold." (Gunnar Simonsen 7/12 1999). I tilknytning hertil blev projektet præsenteret, fællestemaer blev foreslået af deltagerne, og det blev af talsmanden præciseret, hvilken form for historieoverlevering det skulle gå ud på. "Det er jeres fortolkning af tingene, det går ud på. I forhandlingsprotokollerne står én udlægning. I kan vise forskellighederne i Dokkens historie." (Villy Andersen 11/10 1999)

Vi som projektledere holdt desuden korte oplæg om nødvendigheden af at lytte og spørge, om fortællingen som det længevarende arbejde og om fortællerens skikkelse, som de ville få mulighed for at erfare på det efterfølgende møde. Hertil fik de som forberedende spørgsmål: "Veje ind på arbejdspladsen?" Deltagerne skulle have mulighed for fra dette tidlige tidspunkt i projekforløbet at udvikle konsensus om, at konkurrence og forestillinger om, at der er nogen, der kan kaldes "den bedste for-

tæller", er ødelæggende for fortælleprocessers udvikling. Alle må modvirke fravær af vilje og eller evne til at lytte – ikke mindst til meninger, man er modstander af, og til mennesker, der er 'for' forskellige. Synspunkter, som den enkelte eller givne faglige organisationers repræsentanter kan være imod, skal til udtryk såvel i fortællefasen som i en kommende redigering. Det drejer sig om at mindske omfanget af den oversete historie i overlevering af den oversete historie. Det kom på den måde frem, at i fortællearbejdet gælder andre normer end på arbejdspladsen, hvor udvekslinger i høj grad ofte går ud på en kamp om meninger.

Til inspiration blev der delt en spørgeliste ud, som bygger på vores mangeårige erfaringer, men som vi dog selv principielt havde mange kritiske kommentarer til. Den kan dog give en ide om, hvad en livshistorisk fortælling kan rumme af emner, og hvilke spørgsmål fortællerne kan stille til sig selv og hinanden. "Den blev et skelet, jeg kunne støtte mig til." (Villy Andersen 2/12 1999) Sådan fungerede den for nogle som inspiration. For én virkede den blokerende. "Den satte mig i stå." (Poul Henning Thuesen 2/12 1999) Men den fortæller lagde listen til side og skrev på egen hånd som forberedelse til at fortælle. For en anden skrivende var spørgelisten til nytte. Skrivningen kom i gang, og vi kunne stille supplerende spørgsmål via mail.

Fra os som projektledere og gruppens talsmand blev der fra begyndelsen lagt op til, at der skulle arbejdes på et fælles mål, som alle var ansvarlige for at nå. Hvor lang tid projektet ville tage, det blev der ikke givet noget

svar på, for det kunne ingen vide. Talsmanden havde på et af de første møder et tidsperspektiv på "to år" – det blev næsten det dobbelte.

Gensidige læreprocesser i fortællefasen

At lytte og spørge

Howdan tog deltagerne det lyttende-spørgende perspektiv til sig? På fællesmøderne var der i begyndelsen en tendens til, at man talte i munden på hinanden og afbrød hinanden. Det ændrede sig i takt med, at arbejdet i de livshistoriske grupper kom godt i gang. Til sidst i forløbet kendte de betydningen af at overgive ordet fra den ene fortæller til den næste og selv indtage den lyttendes position. Ved afslutningen på projektet sagde en af fortællerne: "Man har lært større facetter af det enkelte menneske at kende. Man har lært mennesket bag mennesket at kende." (Svend Ritto 15/9 2003)

Man kan komme ud for, at de lyttende og spørgende mistænkeliggør autenciteten i det fortalte ved fx bagatelliserende at jævnføre det forskellige med noget allerede kendt. En fortæller, Said Saleh, beretter om en barndom i Sydlibanon, hvor forældrene ofte tog ham og hans søskende, som katten tager sine killinger, og flyttede dem på grund af fare. Han blev mødt med følgende betragtning fra en i gruppen: "Du fortæller om, at du er sådan en lille smule ked af, at I kun legede krig. Det gjorde vi også selv, mig og mine kammerater. Da hed det bare cowboy og indianer." (Poul Henning Thuesen 13/1 2000) Said Saleh tog ordet igen: "Det er to forskellige ting. Du har set det i fjernsyn og i biograf. Jeg har set det i virkeligheden. Det er derfor, jeg siger, at jeg er ked af

det, for vi har ikke haft mulighed for at lege andre lege. Jeg har ikke haft tid til at spille fodbold." (Said Saleh 13/1 2000) Heri ligger et moralsk-etisk problem for deltagere og projektledere. Man kan som projektleder gribe ind og stoppe den, der ikke spørger, men overtager udlægningen af fortællingen. Så går man ind og tager del i kampen om fortolkningen. I den konflikt-situation kan man fortsætte med at insistere på fagligheden: at spørge til det fortalte, og dermed gør man indirekte opmærksom på bruddet på den regel, men man gør det ikke til det centrale.

Man kan fremme fortællingen ved som lyttende at søge den perspektivering, der er indeholdt i den enkeltes egen beretning. Nogle stillede selv spørgsmålet "hvorfor?", andre måtte have projektlederne til det, fordi de ikke selv før havde gjort det. I forhold til et emne som Værftets konkurs stillede de alle spørgsmålet "hvorfor" både til sig selv og til hinanden. Det var et tegn på, at de indgik i en kollektiv historie, som de søgte at få rede på – som enkelt individ og som del af et kollektiv.

Der er spørgsmål, som de fortællende aldrig selv ville stille som fx Hvad er en god makker? Det ved de hver især og med hinanden. Det tilhører tavs viden. Vi som projektledere ved ikke besked, så vi finder på at spørge. En af fortællerne ved med sig selv, at han er en god sprøjtemaler. Vi kunne spørge: "Hvad gør en god sprøjtemaler?" Spørgsmålet bragte fortælleren i en reflekterende position i forhold til, hvad der i kollektivet er indforstået og selvfølgelig – fordi det er levet liv. Vores understøttende arbejde består i at udvide de områder, hvor fortællerne kan blive

reflekterende og i at understøtte den reflekterende fortæller. Det er at tage del i en kulturkamp i den enkelte og i forhold til offentligheden, hvor arbejdere mestendels underkendes som intellektuelle.

Fortællerne udvider det historiske perspektiv

På det indledende møde med lysbilledforedraget *Arbejdets mænd og kvinder* ytrede flere af deltagerne interesse for historie. En af deltagerne, Poul Erik Jensen, havde samlet avisudklip om Dokken fra 1945 til og med konkursen i 1999. Andre interesse-rede sig for at læse både skønlitteratur og faglitteratur – ikke mindst Danmarkshistorie. Men hvordan skulle de i fortællearbejdet komme bagom deres egen tidshorison? Klubprotokollerne blev foreslået. Et godt stykke henne i projektføreløbet blev ideen taget op, og enkelte fortællere fra de forskellige klubber – flere af dem havde været referenter i klubberne – tog det omfattende arbejde på sig at studere sin klubs protokoller og fremlægge resultaterne på adskillige efterfølgende fællesmøder.

Når arbejdere selv læser deres egen klubs protokoller, så kan de noget, som faghistorikere ikke kan – de kan knytte forbindelser mellem dengang og nu. Fx kan de inddrage egne erfaringer med sikkerhedsarbejdet og gennem læsning af klubprotokoller spore sikkerhedsarbejdets lange og langsommelige historie på den givne arbejdsplads. De kan tolke breve refereret i protokollen skrevet fra klubben til ledelsen, så man kunne forstå, at og hvordan de skrev under dække og på den måde førte en kamp for bedre forhold.

Der er også historisk arbejde

knyttet til selve den livshistoriske fortælling fx i forbindelse med beskrivelse af det konkrete arbejde som håndværk. En skibsbygger, Jørgen Iversen, har fx tilegnet sig skibsbygningens historie tilbage til vikingetiden – ikke kun som boglig viden, men som håndværksmæssig færdighed, idet han for et museum havde været med til at rekonstruere et af fortidens store vikingeskibe.

Fortællerne som skrivende arbejdere

Som projektleder skal man udvikle opmærksomhed overfor, at arbejdere kan være skrivende. Man skal betænke, hvordan arbejdsdelingen – i hvert fald i første omgang – anonymiserer skrivende arbejdere. Og de skrivende arbejdere – hvad gør så de?

At en af fortællerne, Svend Ritto, også skrev digte, sagde han ikke selv. Vi havde iagttaget, at han tog notater fra møderne, ligesom vi gjorde, men vi havde ikke spurgt om grunden. Havde han ikke deltaget i et møde med en skrivende arbejder og dér stillet spørgsmål ud af sine egne skriveprocesser, havde vi ikke fået det at vide. Hans digte kom med i bogen, og det overraskede ham, at digtene kunne bruges. Efter at have læst dem i bogen sagde han på et fællesmøde: "Det er chokerende at se dem i bogen. Men de passer godt ind." (Svend Ritto 15/9 2003)

To arbejdere skrev deres erindringer. Den ene deltog i gruppernes arbejde og fortalte med baggrund i det skrevne. Den anden var på geografisk afstand og skrev, og vi læste og opfordrede til yderligere skrivning. En tredje, der havde fortalt, skrev afslutningsvis om sin tid efter Dokken, fordi hun var flyttet til en anden by.

Fortællingen som det længevarende arbejde

Tidsmæssigt set var fortællefasen ikke på forhånd afgrænset. Anderledes er det med redigerings- og publiceringsfasen, der har deadlines. Vores rettesnor som projektledere har altid været, at fortælleforløbet må tage den tid, det tager. Så længe der er noget at fortælle, mødes vi med fortællerne. Der var adskillige blandt de fortællende værftsarbejdere, der udtrykte modstand imod fortællingen som det længevarende arbejde. De var jo vant til produktionsplaner med tidsrammer, der i forhold til et konkret arbejde i tiltagende grad havde haft styrende status. Nogle i gruppen støttede vores opfattelse, og de erfarede dens rigtighed i de livshistoriske fortællegrupper. Her skyndede ingen på hinanden. Nogle prøvede at lave en be-grænsning for deres eget vedkommende, men den blev modarbejdet og modgået af de lyttendes spørgsmål. Vores argumenter for det længevarende fortællearbejde var, at det var nu i projektets tid, at de havde muligheden for at overlevere Værftets historie, og jo mere uddybet den overlevering blev jo større historisk værdi. Målet for betydningen heraf lå i arbejdspladsens forsvinden. De var de sidste vidner. Da deltagerne på et møde så samlingen af både bånd og ordrette udskrifter så vidt, som de var nået, indså de betydningen af det længevarende arbejde. Der på bordet havde overleveringen i bånd og udskrifter fået en materialitet, som glædede og imponerede dem. (Ved projektets afslutning udgør båndene 176 og udskrifterne 2899 sider. Det samlede materiale er registret i database.)

Ved fortællefasens afslutning sagde flere af deltagerne, at hav-

de de vidst, hvor lang tid det tog, og hvad det længevarende arbejde indebar, var de ikke gået med. Men efter bogudgivelsen mente ingen, at det havde taget for lang tid. Materialet lå der, og "Det er unikt, at materialet er der i det omfang, det er der i." "Det er blevet til et historisk dokument." (Villy Andersen 15/9 og 8/10 2003) Sådan lykkedes det at skabe konsensus om fortællerens arbejde, der går imod tidsånden – hurtigst muligt at komme til noget andet.

Betydningen af en talsmand

I hele projektforløbet tog talsmanden for gruppen, Villy Andersen, sammen med os fra Åstedet projektansvar. Han kunne bringe sig på forundringens og eftertankens afstand af det, som han kendte så godt, og han kunne fra begyndelsen ytre sig med en autoritet, som han havde med sig fra arbejdspladsen. Således blev vores tanker om at forholde sig lyttende-spørgende bragt videre af ham som et fælles fagligt fundament for arbejdet. Han kunne til gruppen tale om betydningen af, at alles meninger skulle kunne komme frem i fortællingerne, vel vidende, at der på arbejdspladsen havde forgået kampe om, hvis mening, der skulle "vinde", og det vil sige føre til handling. Selv om arbejdspladsen ikke længere fandtes, kunne magtkampe bryde ud, som om meningstilkendegivelser fortsat havde betydning for den faglige linje i klubben. Vi kunne ikke vide, at vi var vidner til en genopførelse af modsætninger fra arbejdspladsen, men talsmanden kunne høre det, så han kunne gribe ind i tide og gøre opmærksom på, at fortællearbejdet er noget andet end faglige diskussioner, og således kunne han dæmpe gemytterne.

Hvad er forudsætningerne for, at arbejderne i et fortælleprojekt kan have deres egen talsmand? Den væsentligste forudsætning er, at der er en intellektuel arbejder i gruppen. Når det er et tidligere eksisterende arbejds-kollektiv, der danner projektgruppe, skal den intellektuelle have været talsmand på arbejdspladsen med den autoritet, det giver. For at et samarbejde kan udvikle sig, skal talsmanden være indstillet på, at fortællearbejdet drejer sig om at udvikle gensidige læreprocesser. Villy Andersen betragtede projektførelsen som noget, han skulle lære at kende, mens det udviklede sig. Og han respekterede, at projektet også for projektlederne var en læreproces, hvori man løbende tager stilling til programlægningen afhængig af, hvad der sker i fortælleprocesserne. Projektlederne skal være lyttende i forhold til talsmanden og ikke betragte ham som konkurrent, men som arbejdskammerat – vi lærer af hinanden i respekt for forskellighed.

Hvorfor er det ønskværdigt med en talsmand, og hvad bidrager det med? Fordi talsmanden og vi fra Åstedet fremtrådte samlet i forskellighed, fik talsmanden også autoritet som projektansvarlig i gruppen. Hvis ikke vi havde været der, kunne deltagerne have opfattet mange af talsmandens spørgsmål som "skøre", fordi deltagerne kunne have tænkt, at han spurgte om noget, som han enten vidste i forvejen, eller som var indforstået, tavs viden. Når vi stillede spørgsmål, som de syntes var mærkelige, og Villy Andersen bakkede dem op, så ramte deres afstandstagen ikke os. Når vi fx sagde, at barndommens historie er nødvendig og ikke kan springes over, selv om der går lang

tid med fortællinger herom, så kunne deltagerne ikke være afvisende i forhold til os, når talsmanden bakkede synspunktet op, for så ville de få en intern konflikt. Han bakkede op og sagde, at "fortællearbejdet tager den tid, det tager". Deltagerne kunne på grund af deres egen intellektuelle ikke udgrænse os som akademikerne. Den samfundsmæssige arbejdsdelings potentielt splittende dikotomi "Vi – de" kunne ikke slå igennem. Deltagerne tog de "skøre" spørgsmål til sig og udvidede ad den vej det område, de kunne sige noget om.

Talsmanden kan gå aktivt ind i konflikter, der er under opsejling eller i udbrud – konflikter, der har deres udspring i forhold, der udgjorde bestanddele i fortællernes oprindelige kollektiv. Uden en sådan talsmand ville projektet være faldet fra hinanden, for så ville de oprindelige konflikter fra arbejdspladsen være brudt ud i lys lue. Når projektlederens erkendelsesinteresse er en konfliktbevidstgørende fortælling, er sandsynligheden stor for, at konflikterne ville være brudt ud – ikke på refleksionens afstand som læreproces, men som gentagelse og kamp om fortolkningen af en given situation. Når kampen ikke brød ud, skyldtes det i de mest tilspidsede situationer, at talsmanden forsvarede retten til at give udtryk for forskellige tolkninger af en given situation.

Talsmanden kan desuden vurdere magtforhold i gruppen. En konflikt opstod mellem to personer i fortællekollektivet. Konflikten havde sit udspring i arbejds-kollektivet. Tankegangen var for den ene, at skal jeg fortsat være med i "os", så skal den anden ud. Den, der betragtede sig som mere retmæssig del af kollektivet end den anden, havde

på arbejdspladsen haft en magt-position som hele kollektivets talsmand. Vi som projektledere vurderede styrkeforholdet og gjorde ikke noget. Talsmanden gjorde heller ikke noget, fordi han havde indsigt i de konflikter, som lå tilbage i tiden mellem de pågældende på arbejdspladsen. Havde vi valgt at trods magtfordelingen og insistere på, at den udskudte skulle deltage på lige fod med andre, da var projektet ikke blevet gennemført. Således er der magtstrukturer, som fortællearbejdet kan blive og blev underlagt.

Fra vores side var det tanken, at fortællingerne skulle slutte i og med Værftets konkurs. Talsmanden derimod fik den idé at udvide fortælleperspektivet fra Værftets tid til også at omfatte fortællernes historie i tiden efter Værftet. Det kunne give perspektiv til arbejdsliv og arbejderforhold af i dag, for hvordan kunne erfaringerne fra Værftets arbejdsfællesskaber tale sammen med de erfaringer, som fortællerne gør på nye arbejdspladser i dette årti? Den tanke blev ført ud i livet og fik stor betydning for redigeringen af bogen og for bogens betydning som aktuel og kritisk historieskrivning.

I forhold til fotograferingen var det talsmanden, der på arbejdspladsen skabte en fortrolighed omkring det, at der skulle fotograferes. Villy Andersen mødte arbejdspladsen på baggrund af den sorg det var, at den lukkede. Gensynet var overraskende for ham: "Jeg havde ikke troet, at der var så tomt." (Villy Andersen 24/11 99) Vi tog billeder som tegn på denne forladthed – stakke af tøj og sammenstillede svejseapparater, og fortælleren manede frem, hvordan det var dengang, han udleverede

Skibsbyggerne Børge Mikkelsen (th) og Svend Ritto modtager sammen med de øvrige fortællende værftsarbejdere de første eksemplarer af "I Dokkens verden". (Foto: Kirsten Folke Harrits)

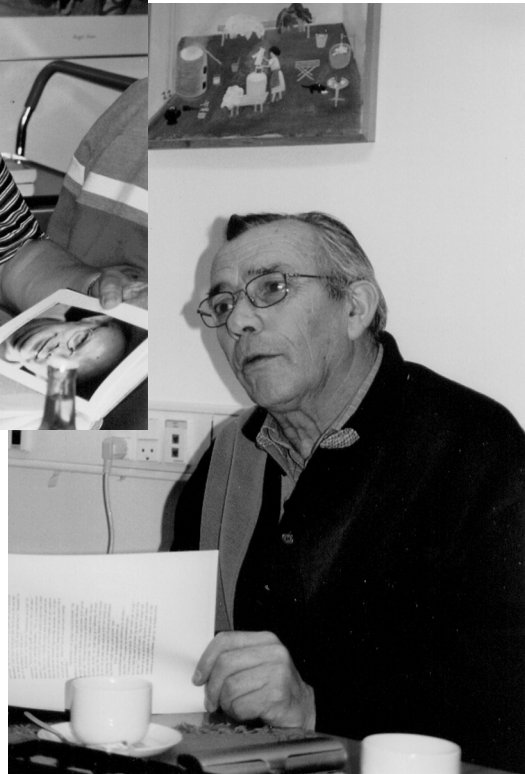
tøjet til arbejderne. Men hvad skulle meningen med at fotografere være? Det diskuterede vi. En refleksion var: "Funktionerne går tabt, men en skønhed kan vi tage med derfra. Om det er i orden at tage smukke billeder, eller om det dokumentariske skal være i fokus, eller om der skal være en balance – det skal lige så stille udforskes." (Kirsten Folke Harrits dagbog 24/11 1999) Samarbejdet udviklede sig, og i titlen på fotoserien kan man aflæse samstemtheden: "Spor i det forsvindende". Det var da også Villy Andersen, der sammen med Thorben Jørgensen, lavede teksterne til de enkelte billeder, som er med i bogen. Forsidebilledet med tegn i et arbejdsbord kaldte han "Håndværkerruner".

Gensidige læreprocesser i redigeringsfasen

Bogen *I Dokkens Verden* er tilrettelagt ud fra en livshistorisk og ikke en tematisk synsvinkel. Det begrundes sig i, at alle fortællerne bragte noget forskelligt med sig ind på Dokken – erfa-

*Maskinarbejder
Gunnar Simon-
sen møder sin
fortælling i
skriftlig redige-
ret form.*

ringer og historier – og de udviklede derfor forskellige læreprocesser. I en livshistorisk tilrettelagt redigering får læserne mulighed for at følge og tilegne sig disse læreprocesser. Det ville en tematisk redigering udelukke, for så ville redaktørerne sætte sig på tolkningen af såvel den enkeltes som kollektivets erfaringer. "Forholdene og livet på Dokken er i centrum for redigeringen af fortællingerne. Beretninger om veje ind til arbejdspladsen udfoldes mere eller mindre. Fortællinger om veje ud af arbejdspladsen og for nogles vedkommende om arbejde på nye steder er set i Dokkens perspektiv. I fortællingen stilles ikke alene spørgsmålet: 'Hvordan er din nye arbejdsplads?' Men også: 'Hvad har du med dig fra Dokken?' Således kommer Dokken til at give perspektiv til for-

hold andre steder." (Harrits, Scharnberg 2003) Heri ligger en pointe, netop når det drejer sig om at skabe interesse for en arbejdsplads, der er lukket. "I redigeringen af bogen som helhed har vi haft for øje, at den skal kunne give læseren et indblik i, hvor mangfoldig, kompliceret, konfliktfyldt og foranderlig Dokkens verden var, og hvordan arbejderne på Dokken forholdt sig hertil – hver især og kollektivt." (ibid. s. 12)

I redigeringsfasen lagde vi op til, at fortællerne skulle inddrages i de intellektuelle processer, der ellers – oftest begrundet i den samfundsmæssige arbejdsdeling – er projektlederens. Da vi over for gruppen lagde op til redigeringen af bogen, indledte vi – som ved fortællefasens begyndelse – med at understrege, at der ikke findes én historie om

Dokken, men mange, og at de skulle frem i bogen. Senere gav vi deltagerne et eksempel på dele af en færdigredigeret fortælling, som vi gennemgik med dem. Vi sammenholdt den ordrette udskrift med det skriftliggjorte sprog. Herigennem fik de indblik i de analytiske og sproglige processer, som redigeringsarbejdet indebærer. Og med det som forudsætning kunne de så møde deres egen fortælling i redigeret form.

Samlet i mindre grupper fik de hver især deres egen redigerede tekst til gennemlæsning. De kunne ændre faktuelle fejl og problematisere udvælgelsen, således at den endelige afgørelse opstod ud af en diskussion. Det skete i større eller mindre omfang.

Mange mødte op på arkivet og havde skrevet kommentarer, som vi diskuterede, og således blev vi enige om den endelige formulering. Som lyttende og redigerende gælder det at udvikle den form for samstemthed. I to tilfælde følte fortællerne sig udfordret i deres selvforståelse, og et spørgsmål var, hvilke hensyn der skulle tages til eget og andres omdømme. Det spørgsmål blev afgjort mellem den enkelte og os som projektledere. En kommentar hertil var: "Jeg sagde, hvad jeg sagde, og hvad jeg følte. Den grænse er I kommet godt fra at respektere." (Hans Rubin Max 4/12 2003)

Talsmanden læste alle forslag til redigering igennem, for han kunne på kollektivets vegne tage stilling til redigeringen som helhed. I ét enkelt tilfælde havde en fortæller overladt en afgørelse om en konfliktfyldt fortællings eventuelle udeladelse til os som projektledere. Trykt i bogen ville historien kunne udsætte fortælleren for kritik fra tidligere ar-

bejdskammeraters side. Vi søgte råd hos talsmanden, og han argumenterede for, at historien skulle med, fordi den hang sammen med grundene til, at det havde mening, at han var blandt fortællerne. Og talsmandens vurdering var, at det trykte ord ikke ville kunne give anledning til konflikter ud over dem, som fortælleren allerede var velkendt med. Det blev udslagsgivende for, at beretningen indgår i bogen.

Når bogens 400 sider foruden fortællingerne også rummer to fotografiske billedfortællinger og digte skyldes det, at vi som redigerende har villet give læserne muligheder for at opleve den kulturelle mangfoldighed i arbejdets verden, som ellers ikke har nogen offentlighed.

Fortællere i andre kulturelle offentligheder

I projektperioden medvirkede nogle af deltagerne som fortællere i radio, fortællecaféer og på et lokalcenter for ældre. Som projektledere havde vi en kulturpolitisk drivkraft til at sætte sådanne aktiviteter i gang. Vi ville, at arbejderne selv skulle få stemme i forskellige kulturelle offentligheder, hvor de sjældent får mulighed for at ytre sig – og aldrig som fortællere. Deres kulturelt skabende arbejde tilkendes normalt ingen offentlig interesse – det gælder såvel deres evne til at skabe arbejdets verden som til at fortolke den.

Som rum for fortællecafeerne valgte vi henholdsvis en teater-scene og en biografisal. Med en egen selvfølghed i de ellers uvante rammer skabte fortællerne en særlig koncentreret form for fremførelse af deres beretning. Den form indebar også en henvendthed til de lyttende, som åbnede for, at de efterfølgende

bidrog til erfaringsudvekslingen. Arbejdere fra andre arbejdsområder blev overraskede over, hvor meget nyt de kunne lære af de tidligere værftsarbejders beretninger, og hvordan de dermed kunne ændre syn på deres egne forhold.

Når arbejdere skal fremtræde offentligt som fortællere består kunsten for projektledere i at kunne vurdere, i hvilken grad arbejderne er sig bevidste som fortællere, for på den baggrund skal man afstemme forholdet mellem det planlagte og styrende og fortællernes selvbestemmelse i valg af temaer for fortælleforløbet. Men man er som tilrettelægger godt hjulpet, når man har en udtryksform som en arbejders digte til enten at understøtte de valgte temaer eller indlede og afslutte arrangementet. "Digtene siger noget og noget andet end det, vi ellers fik sagt." (Jørgen Iversen 8/10 2003) Den kulturelle mangfoldighed kom også til udtryk gennem dokarbejdernes sang og musik.

Bogens udgivelse blev fejret som et kulturelt arrangement i de ufaglærtes fagforening, SiD Århus Industri. Indbudt var alle de arbejdere, der havde været på Dokken, da den lukkede. Og der kom omkring 500. De fleste af dem havde ikke set hinanden siden den dag, hvor de nedtrykte forlod arbejdspladsen for sidste gang. Man kunne måske have troet, at fortællegruppen udgjorde bogens kollektiv, men denne eftermiddag viste, at fortællegruppen ikke er skilt ud som noget særligt, men fortsat indgår i det meget større kollektiv, som Værftets arbejdere udgjorde.

Omtalen af bogen i aviser og andre medier gjorde indtryk på deltagerne. De hæftede sig især ved episoder, der viste, at de var

bragt ud af anonymiteten. Pludselig blev én genkendt i bussen, og en anden, der var flyttet til en landsby et helt andet sted i landet, blev interviewet til den lokale avis om sit arbejdsliv og bogen, og således fik han sin historie med sig det nye sted.

Når det gjaldt omtale af bogen i fortællernes respektive fagblade, så følte de sig underkendt på grund af manglende interesse. De ufaglærtes blad, Fagbladet, fik rettet op på det, og bragte et interview med fortællernes talsmand og en stor artikel i Fagbladet (SiD 2003). De faglærte metalarbejderes blad har intet skrevet, og en af fortællerne, Poul Henning Thuesen, har derfor lavet et indlæg til bladets debatpalter "Min mening". "Jeg er meget skuffet over, at det store arbejde, som er kommet ud af det, overhovedet ikke har været omtalt i Metal." (Dansk Metal 2003)

I forbindelse med en tre timers radioudsendelse med Villy Andersen var hans kommentar til reaktionerne bagefter: "De siger, at jeg er en god fortæller, så der er nok noget om det." (Villy Andersen 28/8 2003) "Jo mere man kommer ud, jo mere udvikler fortællekunsten sig. Man får en rutine, så det går lidt nemmere. Når man fortæller på arbejdspladsen er det 'den daglige snak'. I fortællegruppen forbereder man sig og er mere koncentreret. Når man kommer ud til andre mennesker, så tænker man, hvad kan være sjovt og spændende? Hvad er det, de kommer for og gerne vil høre?" (Villy Andersen 8/10 2003)

Gensidige læreprocesser i evalueringsforløb

For at fremme bevidstgørelsen om betydningen af det at fortæl-

le indgik evaluering undervejs i projektforløbet indimellem som del af fællesmøderne. En af fortællerne kommenterede kompleksiteten: "Det er endnu mere sammensat at fortælle, end at bygge et skib." (Finn Jacobsen 11/6 2001) Det kom også frem, hvilken betydning fortælleforløbet kan give fra sig: "Det er blevet en opsummering for os. De, der har været der før os, og andre fra Dokken kan have glæde af at høre det, vi har lært. De samme problemer findes andre steder. Vi har lært at holde sammen og samarbejde." (Finn Jacobsen 11/6 2001)

Strukturen med fortællegrupper og fællesmøder var et af de forhold, som fortællerne på et møde skulle forholde sig kritisk til. Talsmanden havde allerede meget tidligt i projektforløbet set fællesmødernes mulige betydning og sammenhæng med de mindre grupper: "Den enkelte overvejer perspektivet med sin fortælling, fordi fællestemaerne virker bevidstgørende om meningen med at fortælle. Fortællerne får af hinanden forskellige perspektiver, som kan kaste lys tilbage på, hvad man selv vil fortælle" (Villy Andersen 15/11 1999). Sådan kom det til at fungere for nogle af fortællerne, men på et tidspunkt indskrænkede fremmødet på fællesmøderne sig. Det var på det tidspunkt, hvor klubbernes historie var på dagsordenen. Vi tog det op på et evalueringsmøde. En af os projektledere sagde: "I levendegør en historie og kultur i det, I fortæller. Dokken lever stadig i overleveringen." (Ditte Scharnberg 13/6 2000) En af fortællerne replicerede: "Man smider ikke så stor en del af sit liv væk. Det undrer mig, at man kan se så forskelligt på en oplevelse af ting,

der er sket." (Gunnar Simonsen 13/6 2000) Men der var også dem, der ikke brød sig om at lytte til det forskellige. Talsmanden måtte igen minde om meningen med fortællearbejdet: at få synspunkter og spørgsmål frem.

De mindre grupper blev fremhævet for, at dér fremlægger man, og de andre kan stille spørgsmål. "Det er fantastisk, at nogle kritiserer én – for at sige det mildt." (Poul Henning Thuesen 13/6 2000) "I de små grupper kom man mere i dybden rent personligt. Det var aldrig sket på de store møder." (Gunnar Simonsen 8/10 2003) Men til gengæld bevirkede den store gruppe, at man blev klar over, "at vi ikke bare er os fire mand. Vi er mange. Det har givet os et socialt sammenhold" (Gunnar Simonsen 8/10 2003). Den tanke fik også det udtryk, at nu hvor fortællegrupperne ikke skal mødes mere, "så er det som Dokken lukker for anden gang." (Poul Henning Thuesen 8/10 2003)

På evalueringsmødet juni 2001 fik en af fortællerne den ide, at der skulle have været fortalt, da Dokken endnu fandtes. "Vi ville have fået en anden arbejdsplads, hvis fortælleprocessen havde kørt, mens vi var dér på en arbejdsplads i udvikling og fremdrift." (Hans Rubin Max 13/6 2000) På et af projektets afsluttende evalueringsmøder vendte vi tilbage til det spørgsmål, og da var reaktionerne samstemte: "Så er der meget, der ikke vil kunne fortælles eller ville være blevet fortalt." (Jørgen Iversen 8/10 2003) Den ufortalte historie ville øges. Én foreslog, at man på arbejdspladser, der stadig eksisterer, kunne fortælle op til et givet tidspunkt med det for øje, "at huske dem, der havde været der, og hvad de havde

sagt” (Gunnar Simonsen 8/10 2003). For den tanke talte, at “værdien ville ikke være dårligere, ved at der var ting, man ikke ville fortælle. Det er få ting op mod værdien af alt det, der ville blive fortalt” (Villy Andersen 8/10 2003) Men protokollerne kunne man ikke arbejde med, “for de kan rumme ting, man ikke vil have ud til offentligheden” (Villy Andersen 8/10 2003).

I flere sammenhænge fremhævede Villy Andersen betydningen af det historiske arbejde i projektet: “Bogprojektet har fyldt en stor del af min tid siden konkursen, hvor jeg har haft den kæmpestore oplevelse og glæde at få lov til at sidde med og høre de mange menneskers livshistorier. På Dokken var det mere det arbejdsmæssige og selvfølge kammeratskabet, men her har jeg lært folk at kende meget, meget dybere. Jeg kan se, at der er nogle ting, der hænger sammen igennem hele livet, som gør, at folk reagerer på den måde, de gør. Og den indsigt har jeg aldrig haft før. Jeg synes, det har gjort mig rigere som menneske. Det at fortælle sin egen livshistorie har også åbnet mit eget univers og måske også givet mig et andet syn på mig selv. Jeg kan se nogle sammenhænge mellem barndom og ungdom, og hvordan de har udviklet sig i løbet af årene. Og det er nogle ting, jeg aldrig har spekuleret på før.” (Villy Andersen 18/3 2002 og Harrits, Schamberg 2003)

Talsmanden kunne ved projekts afslutning sige om nødvendigheden af projektledere som os, som vi om ham som talsmand i arbejdet på et fælles tredje: “Det er vigtigt, at der er sådan nogle personer som jer til at skrive om personer som os. Der er mange ting, der trænger til at

komme frem i lyset, så vi måske kan få en bedre fremtid for vores unge mennesker og vores familier og de mennesker, der kommer efter os. For der er stadigvæk mange ting i samfundet, der burde tilrettes. Og stadigvæk er det jo vores historie, der er den, der er mindst fortalt, og os, der ikke bliver skrevet om til daglig.”

Projektet havde krævet deltagerens udholdenhed og trofasthed, og de evner kunne talsmanden henføre til arbejdspladsen, da han takkede deltagerne: “Det var heller ikke gået uden jer. I har jo været her og gjort jeres ting færdige, og det er unikt. Men det viser også, hvilken arbejdsplads Dokken var. Det sammenhold og den ansvarsfølelse, der blev vist her i projektet, er jo en genspejling af den hverdag, vi har haft dernede.” (Villy Andersen 8/10 2003) Arbejderne er blevet fortællere, og Dokkens verden omfatter dem i begge skikkelser.

Åstedet som kulturværksted 2001-2005

Mens projektet i samarbejde med værftsarbejderne foregik, skete der i 2001 det, at Århus Kommune bevilligede midler til Åstedets arbejde. Bevillingen svarede til samlet set én projektlederstilling. Det betød, at fra 2001 fandt erindringsarbejdet sted i *Åstedet – arkiv og kulturværksted for den oversete historie*. I de rammer kunne fortælleaktiviteter foregå kontinuerligt og blive så kulturelt alsidige, som de givne økonomiske forhold gjorde muligt. Bevillingen fra kommunens side blev imidlertid efterhånden så udhulet, at aktiviteterne efter 2003 måtte ændres, så der ikke længere var tale om fortællearbejde i et kul-

turværksted, men udelukkende om formidlingsaktiviteter i tilknytning til arkivet. En aktivitet i Åstedet var fortsat konsulentarbejde i tilknytning til enkelte personers og institutioners forskellige former for arbejde med erindringsfortælling. Desuden omfattede projektledernes arbejde undervisning og forskning og bidrag til internationale konferencer om mundtlig historie.

Da de økonomiske forhold i 2004 ikke længere gjorde det muligt at opretholde samlet set én projektlederstilling, valgte foreningen Åstedets Venners bestyrelse, der stod for projektbevillingen, i samråd med projektlederne at lukke Åstedet som kulturværksted med udgangen af 2005. Den beslutning indebar, at arkivet blev overdraget til de fagligt relevante institutioner.

Statens Mediesamling på Statsbiblioteket i Århus har fået erindringsarkivet i form af båndsamling og elektronisk arkiv med ordrette udskrifter af de bandede fortællinger. Overdragelsen omfattede desuden en video med erindringsfortælling, tre lysbilledserier og en række radioudsendelser om nogle af projektarbejderne.

Arbejdermuseet/Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København har modtaget erindringsarkivet i form af ordrette udskrifter i såvel printet som elektronisk form, en fotoudstilling og selve projektarkivet.

Den brudte histories fremtid?

Erindringsprojekterne i Århus (1982-2005) indskrives sig i den arbejderhistoriske overleveringsbrudte historie. Projekterne måtte ophøre, men offentligt tilgængeligt er fortsat bearbejdede erindringsfortællinger i form af

bøger og forskning i form af en udgivet ph.d.-afhandling. En kommende bogudgivelse på forlaget Klim (efteråret 2006) vil rumme alle tidligere offentliggjorte artikler om den metodiske udvikling i erindringsarbejdet gennem årene. Offentligt tilgængeligt er også, som nævnt, de fortalte erindringer i deres fulde udstrækning på såvel bånd som i udskrift. De udgør et unikt udtryk for den mundtlige kultur blandt arbejdere og rummer lærerige erfaringer, som kalder på fortsat opmærksomhed.

Flere fortællinger kan føje sig til, for arbejderkulturen er levende, om end former og udtryk forandres. Så samarbejde med fortællende arbejdere er i princippet uafslutteligt. Vores gennemgående erfaring er nemlig, at møder man de mulige fortællere med spørgsmålet: "Vil du med din fortælling bidrage til den oversete arbejderhistorie?", da sættes den livshistoriske fortælling i gang. Det begrundes sig i, at arbejdere selv har erfaret – og fortsat erfarer – at arbejdets og hverdagslivets historie og kultur er overset og undertrykt. Får arbejdere mulighed for at blive fortællere, griber de den og yder gerne deres til historieoverleveringen.

Som projektledere har vi gennem 24 år på vores måde medvirket til historieoverleveringen – og har nu fagligt set måttet forlade den. Måske andre engang vil fortsætte i de spor, årenes projektarbejde har aftegnet?

Litteraturhenvisninger

- Arbejdsmandens historie i 100 år (1985-87). 5 bind. Fremad: i samarbejde med Special-arbejderforbundet i Danmark, København.
- Benjamin, Walter (1981/1936). "The Storyteller". Udvalgte afsnit under overskriften "On Interviewing". I *International Journal of Oral History*. Vol. 2 No. 3. s. 195-204.
- Benjamin, Walter (1991). *Gesamelte Schriften*. Bd. I-VII. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Benjamin, Walter (1996). *Fortælleren og andre essays*. (Ed. Peter Madsen) Samlerens Bogklub, København.
- Harrits, Kirsten Folke, Scharnberg, Ditte (1998). "The Encounter with the Storyteller. A Mutual Learning Process". I *Oral History: Challenges for the 21 st. Century – Xth International Oral History Conference*. Vol. 3, s. 1447-1454. Rio de Janeiro, Brazil.
- Harrits, Kirsten Folke, Scharnberg, Ditte (1999) "Møde med fortælleren". I *Arbejderhistorie – Tidsskrift for historie, kultur og politik*. Nr. 1, Marts 1999, s. 23-32. Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, København.
- Harrits, Kirsten Folke, Scharnberg, Ditte (1999) *Vi er selv historie. En rapport om ældre som fortællere*. Husets Forlag, Århus.
- Dansk Metal (2003). *Metal*. Nr. 10, november 2003.
- Harrits, Kirsten Folke, Scharnberg, Ditte (2000). "Encontro com o contador de histórias: um processo de aprendizado mútuo". I *História Oral*, Numero 3, Junho de 2000, s. 25-34. Sao Paulo, Brasil.
- Harrits, Kirsten Folke (2002). *Så mange beretninger. Så mange spørgsmål – Arbejderes livshistoriske fortællinger som læreproces*. Husets Forlag, Århus.
- Harrits, Kirsten Folke, Scharnberg, Ditte (2002): "We Ourselves are History – an Oral History Project in Denmark". I *The Power of Oral History – XII International Oral History Conference*. Vol 3, s. 1100-1115. Pietermaritzburg, South Africa.
- Harrits, Kirsten Folke, Scharnberg, Ditte (2002). "Somos historia. Historia oral en Dinamarca." I *Historia Antropologia y Fuentes Orales* 28, s. 109-121. Barcelona, Spain.
- Harrits, Kirsten Folke, Scharnberg, Ditte (2003) *I Dokkens verden*. Husets Forlag, Århus.
- SiD (Specialarbejderforbundet i Danmark) (2003). *Fagbladet* 17. oktober 2003, s. 24-26.
- Skolebøgernes indhold (1972). [af Keld Andersen ... et al.]. Specialarbejderforbundet i Danmark, København.

Kirsten Folke Harrits, f. 1941, ph.d., cand.mag. (nordisk sprog og litteratur; idræt). Har siden 1982 arbejdet sammen med Ditte Scharnberg om talrige erindringsprojekter inden for og sammen med arbejderes faglige organisationer. Sammen har vi udgivet en lang række bøger og artikler. Projekterne er beskrevet og analyseret i ph.d.-afhandlingen, der i 2002 er udkommet som bog: *Så mange beretninger. Så mange spørgsmål – Arbejderes livshistoriske fortællinger som læreproces*. Fra 2001-2005 var vi projektledere for "Åstedet – arkiv og kulturværksted for den oversete historie", der blev støttet økonomisk af Århus Kommune.

Ditte Scharnberg, f. 1956, kommunikations- og mediekoordinator, bibliotekar. Projektleder 2001-2005 ved "Åstedet – arkiv og kulturværksted for den oversete historie". Arbejder nu som kommunikationsmedarbejder og redaktør ved Dansk Sygeplejeråd, Århus Amtskreds. Har siden 1982 arbejdet sammen med Kirsten Folke Harrits (se ovenstående).